

Cesty k relevantnosti v štúdiu medzinárodných vzťahov

JOZEF BÁTORA

Článok Petra Druláka, na ktorý reagujú príspevky tohto fóra, sa zaoberá vysoko aktuálnou problematikou, a síce aké kroky sú nutné na to, aby odbor medzinárodných vzťahov (MV) v Českej republike urobil zásadný posun smerom k podieľaniu sa na vytváraní svetového odboru MV. Presnejšie mu ide o to, ako dosiahnuť, aby sa český odbor medzinárodných vzťahov kreatívne a inovatívne a nie len pasívne a preberajúc podieľal na rozvoji MV ako globálnej akademickej disciplíny. Svoju úvahu nad Drulákovými návrhmi rozdelím na dve časti. V prvej časti sa budem zaoberať schodnosťou a možnosťou racionálne určiť a implementovať jednotnú stratégiu rozvoja vedného odboru a zamyslím sa nad výhodami a rizikami analytického metaprístupu zameraného na „reflexiu českej medzinárodno-politickej skúsenosti“. V druhej časti prediskutujem dva alternatívne prístupy pri rozvoji MV v malých krajinách, ktoré Drulákovu návrhy nenahradzujú, ale dopĺňajú.

VYTVÁRANIE PROSTREDIA NA TVORBU AKO ALTERNATÍVA K „STRATÉGIU TVORBY“

Petr Drulák je racionalistický optimista. Navrhuje vytvorenie určitého koherentného prístupu založeného na „reflexii českej medzinárodno-politickej skúsenosti“. Tento prístup by podľa neho malo zdieľať pokiaľ možno čo najviac českých bádateľov, čím by sa nahradil doterajší kolektívne zdieľaný módus práce akademikov v rámci českého odboru MV – doháňanie Západu kopírovaním. Hoci si je vedomý, že samotnú tvorbu nie je možné naprogramovať žiadnou stratégiou, predpokladá, že je možné vytvoriť určitý kolektívne zdieľaný habitualizovaný prístup, ktorý potom formuje prácu bádateľov v rámci daného národného odboru MV (niekedy bez toho, aby si to uvedomovali). Stratégia odboru teda podľa Druláka „[v]ytýčuje špecifický cieľ, o jehož dosažení se obor kolektívním úsilím svých členů snaží, jakož i obecnou cestu k onomu cíli“ (Drulák, 2009, s. 96). Teda ide tu o klasickú inštrumentálne racionálnu predstavu o určovaní cieľov a nástrojov, ktoré umožnia dosiahnutie týchto cieľov. Tu sa treba zamyslieť nad tým, do akej miery je takáto predstava o dynamike zmien *a)* reálna *b)* želaná.

Čo sa týka reálnosti implementácie spoločnej stratégie tvorby pre odbor MV v ktorejkoľvek krajine, je len ťažké si predstaviť, že by sa takéto zmeny dosiahli tak, ako boli v stratégii naplánované, teda kolektívnym sledovaním vytýčenej cesty k určenému cieľu. Racionalita v sociálnych procesoch je obmedzená (Simon, 1957) a história je neefektívna (March – Olsen, 1984; March – Olsen, 1989). Zmeny v komplexných organizáciách v akademickom prostredí majú často charakter nejasných procesov, kde dochádza k náhodným kombináciám rôznych záujmov aktérov, riešení, problémov a možností urobí rozhodnutia (Cohen – March – Olsen, 1972). Hoci je teda stratégia zmien v akademickom odbore formulovaná jednoznačne a jasne, je vždy vystavená neplánovaným posunom a nepredvídateľným vplyvom, zmeny sú postupné, často inkrementálne, a keďže na ne vplývajú lokálne priority rôznych aktérov vytvárajúcich daný akademický odbor v tej-ktorej krajine, tak i neefektívne.

Čo sa týka želanosti situácie, kde by členovia českého odboru MV boli riadení pôsobením etablovaných „neosobných mechanizmov“ odboru, zameraných na presadzovanie danej stratégie založenej na „reflexii českej medzinárodno-politickej skúsenosti“, nie je

isté, či práve tento model prináša najvyššiu mieru inovácie. Dá sa predpokladať, že by pri vysokej miere akceptácie danej stratégie odboru jednoduchšie vznikali synergie vo forme spoločných výskumných projektov medzi českými výskumníkmi a bola by pravdepodobne zabezpečená i vyššia miera medzinárodnej identifikovateľnosti „českých“ akademických produktov v oblasti MV. Zároveň by však táto situácia mohla viesť k migrácii schopných bádateľov nezdieľajúcich ciele a nástroje danej stratégie do iných akademických prostredí, a tým k ochudobňovaniu českého akademického prostredia.

V kontexte týchto faktorov sa skôr ako „stratégia tvorby“ javí ako schodnejší prístup vytvárania podmienok na tvorbu. Pre ilustráciu si môžeme vziať príklad Cosima di Medici, ktorý v stredovekej Florencii často podporoval vedecké a umelecké projekty bez toho, aby tím sledoval jednoznačné a konkrétne ciele. Výsledkom bolo, že sa Florencia stala prostredím generujúcim umelecké, vedecké a spoločenské inovácie, a to práve i vďaka absencii ucelenej stratégie sledujúcej takýto cieľ (*Padgett – Ansell, 1993*). Podobne dnes firma Google umožňuje svojim zamestnancom používať 20 % pracovného času na svoje vlastné projekty, ktoré vôbec nemusia súvisieť s prácou firmy. Výsledkom je, že hoci väčšina nápadov a privátnych projektov zamestnancov ostáva len ich osobnou zábavou, pravidelne sa nájde nejaký program či aplikácia, ktoré Google prevezme a úspešne komerčne využije. Vytváranie podmienok na inovatívnu tvorbu, medzinárodne otvoreného prostredia podporujúceho výmenu myšlienok, je realistejšim prístupom pre rozvoj výskumu MV ako snaha o implementáciu jednej ucelenej stratégie.

Istý skepticizmus, ktorý možno cítiť z týchto predošlých poznámok, však neznamená, že nepovažujem návrh Petra Druláka rozvinúť český výskum MV na základe „reflexie českej medzinárodnopolitickej skúsenosti“ za relevantný. Práve naopak. V princípe s ním súhlasím. Takýto analytický prístup má minimálne dvojaký potenciál priniesť inovatívne prínosy a náhľady na medzinárodnopolitické otázky. Na jednej strane tým, že sa bude venovať témam, ktoré vďaka svojej špecifickosti a českému národnému kontextu dosiaľ boli len nedostatočne analyzované v prácach hlavných prúdov MV. Na druhej strane takisto tým, že prinesie špecificky „český“, a tým možno nový pohľad na problematiku, ktorá bola dosiaľ analyzovaná na základe prác filozofov a teoretikov z iných kultúrnych kontextov. Príkladom je Komenského špecifické vnímanie formovania vestfálskeho poriadku, ktoré, ako uvádza Petr Drulák, sa líši od štandardných interpretácií v prácach Huga Grotia, Thomasa Hobbesa či Reného Descartesa. Zdôrazňujem však, že bude realistejšie a efektívnejšie, ak táto výskumná agenda nebude ašpirovať na to, aby sa stala akousi všezahrňajúcou „stratégiou tvorby“ českého odboru MV, ale skôr bude formulovaná ako dlhodobý širokospektrálny výskumný program zahŕňajúci aktérov z kľúčových inštitúcií v oblasti výskumu MV v Českej republike. V takejto forme, ktorá nebude mať ambíciu stať sa dominantnou paradigmou a bude fungovať popri iných výskumných prístupoch, má táto výskumná agenda skôr potenciál priniesť to, čo Petr Drulák nazýva „tvorivý impulz“ do českého odboru MV. Ku kľúčovým výhodám tohoto analytického metaprístupu bude patriť fakt, že len ťažko je niekto v lepšej pozícii reflektovať českých politických filozofov či české politické skúsenosti ako českí bádatelia. Ako Petr Drulák správne poznamenáva, takýto prístup môže byť zdrojom komparatívnych výhod českých výskumníkov. Kľúčovým rizikom však zároveň je, že takýto introspektívne ukotvený analytický prístup môže viesť k spohodľujúcej ilúzii analytickej suverenity nad vlastným ideovým územím. Kvalita výstupov v takomto „nethovom a plánovanom“ myšlienkovom hospodárstve by tak mohla utrpieť.

Dovolil by som si načrtnúť dva doplnujúce elementy, ktoré by mali byť vnímané pri formovaní odboru MV v Českej republike (i v iných menších krajinách).

TEORETICKÝ ŤAH NA UNIVERZÁLNE RELEVANTNÉ VÝSKUMNÉ TÉMY

Jedným zo spôsobov, ako sa odbory v menších štátoch stávajú relevantnými v rámci globálneho výskumného poľa MV, je teóriou podložený inovatívny ťah na univerzálne relevantné výskumné témy. Jedným z príkladov takéhoto prístupu sú výskumníci, ktorých

Iver B. Neumann (*Neumann, 1996, s. 162*) nazýva kodanská klika (*Copenhagen coterie*). Inovatívnym aspektom, ktorý táto skupina odborníkov prináša, je štúdium vzťahov medzi Sebou a Iným (*Self/Other*) a procesov formovania identít za pomoci analýz procesov, keď na seba narážajú odlišné diskurzívne praktiky (*Wæver, 1990; Wæver, 1998; Larsen, 1997*). Tento analytický prístup priniesol zaujímavé a inovatívne poznatky pri analýzach procesov diskurzívnych stretov v Európe a je aplikovateľný ako analytická alternatíva k tradičným analýzám zahraničnej politiky (*foreign policy analysis*) v rôznych kontextoch. Analytický prístup kodanskej kliky sa dnes stal štandardnou súčasťou repertoáru disciplíny MV a styčné body s ním nachádzajú nie len škandinávski kolegovia ako Erik Ringmar (*Ringmar, 1996*), ale aj teoretici vo vzdialenejších kontextoch ako napríklad Petr Drulák (*Drulák, 2006*) či Bahar Rumelili (*Rumelili, 2007*). Prienik kodanskej kliky do centra disciplíny MV naznačuje i fakt, že Lene Hansen je od roku 2009 spolueditorkou jedného z určujúcich periodík odboru – *European Journal of International Relations*. Ťažko sa však budú hľadať argumenty pre to, že úspech kodanskej kliky by mal súvisieť s jej orientáciou na reflexiu dánskej medzinárodnopolitickej skúsenosti. Autori pracujúci v rámci tohto prístupu sa samozrejme nevyhýbajú reflexiám dánskej (či škandinávskej) zahraničnej politiky (*pozri napríklad Larsen, 1999; Hansen – Wæver /eds./, 2001; Adler-Nissen, 2008*). Tieto občasnú reflexie dánskeho zahraničného kontextu však nie sú kľúčovým zdrojom tvorby a analytických inovácií. Sú skôr objektom štúdia za pomoci teoreticky podloženého univerzálne relevantného analytického aparátu zameraného na analýzu diskurzívnych praktík, ktorý konštituuje vyššie diskutovaný prínos kodanskej kliky svetovému odboru medzinárodných vzťahov.

Ako ukazuje príklad kodanskej kliky, jednou z ciest k relevantnosti vo svetovom odbore MV je teoreticky inovatívne uchopenie univerzálne relevantných fenoménov v rámci MV. Petr Drulák (*Drulák, 2006*) tento princíp i sám aplikuje. Ďalšou alternatívnou cestou smerom k inovatívnym prínosom je premostovanie analytických prístupov v MV s teoretickými prístupmi z iných spoločenskovedných odborov.

INOVÁCIA CEZ MULTIDISCIPLINÁRNOSŤ V MEDZINÁRODNE OTVORENOM VÝSKUMNOM PROSTREDÍ

Ako argumentujú Jeffrey Checkel a Peter Katzenstein (*Checkel – Katzenstein, 2009*), pri štúdiu identity v medzinárodnej politike nie je produktívne, ak analytické prístupy ostávajú ukotvené v teóriách a metódach MV, pretože dôležité aspekty formovania identít tak ostávajú analyticky nepokryté. Navrhujú preto multidisciplinárne analýzy za pomoci antropologických, sociologických a historických prístupov. Napríklad analýzy diplomacie ako tradičného elementu MV, používajúce antropologické teórie (*Neumann, 2008*), organizačno-teoretické prístupy (*Bátora, 2005*) alebo sociologické teórie (*Adler-Nissen, 2008*), môžu priniesť inovatívne analytické náhľady.

V inštitucionálnej podobe je úspešným príkladom relevantnosti cez interdisciplinárnosť práca Centra európskych štúdií ARENA na Univerzite v Oslo. Toto relatívne malé vedecké milieu za posledných pätnásť rokov vygenerovalo niektoré z kľúčových a najcitovanejších príspevkov v oblasti štúdia inštitúcií v medzinárodnej politike a inštitucionálnej dynamiky zmien v politickej organizácii Európy v súvislosti s procesmi európskej integrácie. Medzi kľúčové faktory pri dosahovaní tohto vplyvu patrí multidisciplinárnosť tohto prostredia, kde sa zišli vysokokvalifikovaní politológovia (Johan P. Olsen, Erik O. Eriksen, John E. Fossum), teoretici medzinárodných vzťahov (Helene Sjursen, Jeffrey Checkel), politickí filozofi (Andreas Føllesdal, Erik O. Eriksen), organizační teoretici (Johan P. Olsen, Morten Egeberg, Jarle Trondal, Ulf Sverdrup), sociológovia (Svein Andersen) a právnici (Augustín Menendez, Inger Sand). Aktívnym premostovaním a kombinovaním rôznych perspektív boli schopní priniesť vysoko inovatívne a vplyvné náhľady na procesy európskej integrácie. Kľúčovým tu znovu nebolo špecificky nórske ukotvenie či reflexia nórskej (medzinárodno)politickej skúsenosti, ale práve orientácia na univerzálne rele-

vantnú problematiku transformácie štátnosti v procesoch európskej integrácie a jej analýza na základe kombinácie spoločenskovedných perspektív. Ďalším faktorom bola medzinárodná otvorenosť, a to najmä spolupráca s významnými (prevažne americkými) bádateľmi, ako sú napríklad James G. March, Shmuel Eisenstadt, Joseph Weiler, Peter Katzenstein. Najmä v úvodných rokoch práce výskumného centra ARENA to boli práve príspevky od zmienovaných autorov a najmä spolupráca Marcha s Olsenom, ktoré pomohli umiestniť toto malé výskumné milieum na geografickej a integračno-politickej periférii Európy do ideového centra uvažovania o charaktere integrácie medzi štátmi.¹

* * *

Peter Drulák prišiel s dôležitými návrhmi ako zrelevantniť český odbor MV v globálnom výskume. Pravdepodobnosť efektívnosti krokov, ktoré navrhuje, bude vyššia, ak si tento výskumný program nebude nárokovať dominantnú pozíciu v českom výskumnom prostredí. Skôr ako o ucelenú stratégiu tvorby by tu malo ísť o vytváranie prostredia na tvorbu. Tento proces by okrem výskumu založeného na „reflexii českej medzinárodno-politickej skúsenosti“ mal vytvárať podmienky i pre výskumníkov s teoretickým ťahom na univerzálne relevantné výskumné témy a pre výskum založený na medzinárodne otvorenej multidisciplinárnosti. Tieto princípy možno neumožnia vytvorenie špecificky českého odboru MV, ale môžu umožniť, aby sa niektoré milieum v Českej republike stali globálnymi hráčmi vo svetovom odbore medzinárodných vzťahov.

¹ Tento medzinárodne otvorený prístup v mnohom nadväzoval na spoluprácu predošlej generácie nórskeho spoločenských vedcov, a to najmä politológa Steina Rokkana a antropológa Fredrika Bartha, s inovatívnymi spoločenskovednými bádateľmi v USA. Toto umožnilo, že kapacity ako Robert Dahl, Charles Tilly, Shmuel Eisenstadt a ďalší v 60tych a 70tych rokoch navštívili niekoľkokrát Nórsko a viedli diskusie s okruhom vtedy mladých vedeckých pracovníkov, ku ktorým patrili napríklad Johan Olsen.

Literatúra

- Adler-Nissen, Rebecca (2008): The Diplomacy of Opting Out: A Bourdieudian Approach to National Integration Strategies. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 46 (2008), No. 3, s. 663–684.
- Bátor, Jozef (2005): Does the European Union Transform the Institution of Diplomacy? *Journal of European Public Policy*, Vol. 12 (2005), No. 1, s. 44–66.
- Cohen, Michael – March, James – Olsen, Johan (1972): A Garbage Can Model of Organizational Choice. *Administrative Science Quarterly*, Vol. 17 (1972), No. 1, s. 1–25.
- Drulák, Petr (2006): Motion, Container and Equilibrium: Metaphors in the Discourse about European Integration. *European Journal of International Relations*, Vol. 12 (2006), No. 4, s. 499–531.
- Drulák, Petr (2009): Přestaňme dohánět, začněme tvořit! Budoucnost českého oboru mezinárodních vztahů. *Mezinárodní vztahy*, ročník 44 (2009), číslo 3, s. 95–109.
- Hansen, Lene – Wæver, Ole (eds., 2001): *European Integration and National Identity: The Challenge of the Nordic States*. London – New York: Routledge, 2001.
- Checkel, Jeffrey – Katzenstein, Peter (2009): The Politicization of European Identities. In: Checkel, Jeffrey T. – Katzenstein, Peter (eds.): *European Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 1–28.
- Larsen, Henryk (1999): British and Danish Policies Towards Europe in the 1990s: A Discourse Approach. *European Journal of International Relations*, Vol. 5 (1999), No. 4, s. 451–483.
- Larsen, Henryk (1997): *Foreign Policy and Discourse Analysis: France, Britain and Europe*. London: Routledge, 1997.
- March, James – Olsen, Johan (1989): *Rediscovering Institutions. The Organizational Basis of Politics*. New York: Polity Press, 1989.
- March, James – Olsen, Johan (1998): The Institutional Dynamics of International Political Orders. *International Organization*, Vol. 52 (1998), s. 943–969.
- March, James – Olsen, Johan (1984): The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. *American Political Science Review*, Vol. 78 (1984), s. 734–749.
- Neumann, Iver (1996): Self and Other in International Relations. *European Journal of International Relations*, Vol. 2 (1996), No. 2, s. 139–174.
- Neumann, Iver (2008): The Body of the Diplomat. *European Journal of International Relations*, Vol. 14 (2008), No. 4, s. 671–695.

- Olsen, Johan (2002): The Many Faces of Europeanization. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40 (2002), No. 4, s. 921–995.
- Padgett, John – Ansell, Christopher (1993): Robust Action and the Rise of the Medici: 1400–1434. *The American Journal of Sociology*, Vol. 98 (1993), s. 1259–1319.
- Ringmar, Erik (1996): Identity, Interest, Action. A Cultural Explanation of Sweden's Intervention in the Thirty Years War. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Rumelili, Bahar (2007): *Constructing Regional Community and Order in Europe and Southeast Asia*. London: Palgrave, 2007.
- Simon, Herbert (1957): *Administrative Behavior*. New York: Macmillan, 1957.
- Wæver, Ole (1990): Three Competing Europes: German, French, Russian. *International Affairs*, Vol. 66 (1990), No. 3, s. 477–493.
- Wæver, Ole (1998): Insecurity, Security, and Asecurity in the West European Non-War Community. In: Adler, Emmanuel – Barnett, Michael (eds.): *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s. 69–118.